

С (222)

1724

С. ГАЦАЕВ

**ХУЛХУЛОН
ТОГИЕШКАХЪ**

11/11-42

~~20/11-197~~

~~24/11-197~~

~~24/11-567~~

~~24/11-197~~

~~4/11-167~~

Андрей

С. ГАЦАЕВ

С (222)

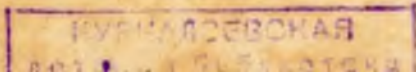
124

ХУЛХУЛОН ТОГІЕШКАХЬ

Повесть.

Нохч-Галггайн
книжни издательство
Грозный — 1973

С(чеч.)
Г24

Г $\frac{0733-087}{M135(03)-73}$ 48-73

© Чечено-Ингушское книжное издательство, 1973

1

Луьйранна малх глушлакхе хъалабелира лаьм-
 нийн басеш, аренаш, хотеш серла а йохуш. Цуьнан
 йовхачу злаьнарша екхначу буса таьІначу акъареш-
 ций, тогІешций юькъачу баца тІе диллина тхи дакъош,
 дайн дежийлеш тІехь, гІийла кхехкачу яй тІехь сан-
 на, кІайчу Іаьнаран хІо дара гІаьттина. Малх тІаьхь-
 тІаьхьа къегаш, дарин бос а бетталуш, хазлуш яра
 аренаш. Къаьсттана хаза гора хІинцца лакхаяьлла-
 чу баца тІе кхаьчна, сутара дажа доьллачу, цхьацца
 гуларш а хилла дохкучу эсийн жІуганаш. Церан шар-
 делла цІен-хьарса баккъаш, куьзган чохь малх санна,
 лепаш догура. Эсий чо тоха доьлча, мерз-мерза буц а
 кхоллуш, тогІи чу дирзира. Хин йистонца йолчу тогІи
 чохь, юкъ-юкъа кхуран ІиндагІа а Іуьллуш, дайн-ший-
 ла хІо лаьттара де дохделча а. Малх, ша делкъанга
 баьлча, «Горгачу лома» буьххьера чу хьежа белира,
 ткъа эсий дерриш тогІичу гулделира.

Хьамзат, ша йоьшуш йолу книжка, цIеххьашха, бай тIе охьатесна, дIа-схьа а хьожуш, ша тIе хиъна Iечу, малхо багош Iаржбелла, хенан йохалла ах лаьттах ба-хана Iуьллучу чхора тIера хьалагIаьттира. Иза вара дейтта-пхийтта шо хирдолуш, хьийкIина, хан йоцуш дегI даьккхина эрдолуш кIант.

ИрахIуттушехь, вегавелла шен белшех кхозу кIайчу гатанан куртка чхор тIе охьа а йожийна, ладугIуш, тогIе ломехьа хьуьнах хьалакхеттачухьа а вирзина, соцунха хилира иза.

Цигара охьа хезаш дуткIа, кIезашха эран аз дара.

Хьамзатана дукха гена воццуш, Хулхулу чохь, докун а, моун а коьллаш юххе хиъна, кIарзийна гIаж еш вара цуьнан накIост СаьИд.

Ерриге ойла шен гIаж хаза хилахьара аьлла яра СаьИдан. Цунна дика хаьара делкIан хенахь эсаш-на цхьа а кхерам экханера боцийла.

Эран аз тIаьхь-тIаьхьа хьун екош, марсадуйлуш хетара. Таханаллац иза, эсаш юххера а даьлла, оцу тайпана лета ца хезнера Хьамзатана. Цунах цецваьл-ла, ойла йора цо.

«Иштта летара-кх толлуш Макшерипан эр а», — дагадеара Хьамзатана. Макшерип ненан ваша вара Хьамзатан. ГIеххьачу динах лур дацара цуьнан эр. Цо дина, Макшерипа яханчу бIаьста делла дара Хьамзатана кIеза. «Сан а хир ду, Макшерипан сан-на, толлуш эр», — сацам бира Хьамзата и далош ша вогIуш.

— СаьИд! СаьИд! ЛадогIахьа! — аьлла, воккха-веш мохь туйхира Хьамзата накIосте. — Хьанна ле-та техьа Барза?

Башха кхуьуш воцчу СаьИда, бен а доцуш, жоп делира:

— Эцца моьлкIарчий хааделла хир дара цуйна-м, дохдала малхе девлла. TIулгаш тIехь.

—Ца летара иза моьлкъарчашна-м, — аьлла, ломехъа хъалавелира Хъамзат.

— Мича воьду хьо? — чуьравелира СаьИд.

— И хIун ду, хъажа воллу-кх.

— Со а вогIу хьоьца!

— Ма дика вогIу! Эсишка мила хьожур ву вайшинна? Кхаьрца сацал хьо! Со хIинцца...

Хьуьна юххе кхочуш Хъамзата, саца а сецна, ладуйгIира. Барза хIинца а леташ дара. И лета хеззачу, аьлла, ломан ирхонах хъалатасавелира иза. Амма хьуьнна тIе кхаьчча ца волура. Мокхазан шерачу экъанаш тIехь когаш шершаш, виглар а вуьйлуш яккха езара ирхо.

ТIаьххъара а цхъа гола йисира хадю. Пен санна, ирах эр долуш, шера яра иза. Цунах тасавалале дика садаIа дийзира. Хъамзат хазнеха санна, кIадвинера халчу некъю. Уче санна, ломах схъа а еана йоллучу шуьйрачу экъан тIехь хъаьж тIерий, бIаьргеххий хъацар дIа а доккхуш, сацавелира иза.

ГIийз-з-з, гIийз-з-зехь, гена доцуш цIийзар хезира. ЛадюгIча, летачуьра сецачу Барзин цIийзар хетаделира и Хъамзатана. Цхъа хIума-м ма ду хIара, аьлла, хъаьлаиккхира иза. Ша муха тосу ца хууш, и ира гола тIехъа а тесна, хьуьн чу вуьйлира кIант.

Барза ца хиллера экхано хьийзош. Экханна тIаьхъа даьлла Барза хиллера иза. Хъамзат аьттехъа кхочуш, иза тосавелла, цунна дуьхьал а хъаьдда, некха тIе когаш тоьхна, юханехъа а дедда, цIийзаш, цхъана лекхачу попах хъала тасаделира жIаьла. Попа улле а вахана, хъала хъаьжира Хъамзат. Цкъа юьхъанца попа тIехь бIаьрго схъалоцуш хIумма а дацара гуш.

ТIаккха Хъамзатана герга а деана «хьуьлла, ца го хуьна?» — бохуш санна, кIегар а хиьна хъежан Барза а делира. Поп, бохь лубста, гIад шера, лекха

бара. Хьамзата, маха лохуш санна, леранна кхерстабора попаца бѣаьргаш. Эххар буьххьерчу шалгу гона юккъехь, хьаргІанан басахь стомма цога а долуш, олладелла Іечу жимчу экхан тІехь севцира уьш. Шeko яцара иза Барзас эkkхийна попа тІе даьлла саллор хиларан. Хилча хІун дара?

Хьамзатехь деккъа шен ши куьг доцург хІума дацара.

— ХІойт, дависа хІинца соьгахь йоцу топ, со кІант вацара-кх ас хьох полла ца бичи! — аьлла, вистхилира иза, саллорна пІелг а ластош.

Важа, и хьаха ду ца хуьлу бохуш санна, шиэн кегийн бѣаьргаш керчош Іара, шек а доцуш.

Дан хІумма а дацара цунна Хьамзатан.

Саллоре тӀаьххӀара гӀийла бӀаьрг тухуш хӀала а хӀаьжна, хӀаьстина, хӀаьгна Барза тӀаьхӀа а хӀоттийна, хӀуьн чуьра аравелира Хьамзат.

Ша хӀала ваьллачу лар тӀехула охьавосса безам хилла, хӀалха садоуш шена дуьхӀал нисъеллачу гоьлтӀе а веана, охьалахвелира иза. Юххе охьа Барза а хиира. Цунах бӀаьрг буьзна вара Хьамзат. Цо ша жима делахь а, шегахь эран амал гайтира тахана.

Иза дара Хьамзата, коьрта лоруш, сатийсинарг.

— Вайшинна юха а карор ду хьуна иза-м. Дукха дохе ма хьийза хьо. Ia долале ас сайна топ оьцуьйгур ю, хьо доккха а хир ду! ТӀаккха вайша дера дуьллуйгур ду хьуна акхарошка! — аьлла, Барзин букъах куьг туьйхира Хьамзата. Оцу дешнийх шиӀха самукъаделира жӀаьлин.

Хьамзат Iачу мерера, кераюккӀехь Iуьллвиш санна гуора ерриг аре. Кховдийча куьг кхача мега моьттара ша винчу хьомечу юьрта: лерана хьобжара иза лекхачу беша юккӀехь дохкучу кир тоьхначу цӀеношка а, шуьйрачу урамашкахула лелачу кегий хетачу

адмашка а. Къаьсттана алсам адамаш гора юьртана уллохъ йинчу ферме боьдачу новкъахъ.

«Уьш — хъелиозархой бу» — дагадеара цунна, и бакъ а дара. Хъе ца луш йоккха чан елира урамехъ, колхозан бажа цIа богIуш.

«Сан бажа... Сан рема», — велакъежира Хъамзат.

Масане эса кхийна цо хIокху кхаа шарахъ. ХIинца гурахъ кхин а кхуьур ду тоьллачу хIух, дикачу дилхалахъ дерш. Маса ет хир бу сан тIаккха бежехъ?..

«Со-м дешархо вара, хьалхе ду колхозехъ къахъега, сайн каникулашкахъ сайна ма тов лела вай со», — бохуш, кхерташ ца лелара Хъамзат, ша садаIа дIа-хецча.

ХIор аьхка колхозан эсий дажон воьдара. Воккхавейла дара цундела Хъамзатан шен балхах.

«ХIе-хIе-хIей! — бохуш, мохъ бетта велира оцу хенахъ, накъостана сагатдина, СаьИд. — Хъамзат! Хьо хIун деш ву? ХIун карийна хьуна цигахъ?»

«ХIинца-а-а! Охъавус-су-у!» — жоп луш, мохъ туьйхира Хъамзата СаьИда. Амма хьалаволачул хала дара охъанехъа ван. ДIабиллина ког ца соцура. Экъан тIе баьлла корсам, орам гомехъ болуш, бух атта болура. Цкъа шаршахъ, юха метта хIоттале цхьанхъа кхетта ваьржар вара. СаьИда, ира-кара хIиттош а, хьехамаш беш а, гIо дора накъостана:

— Сих ма ло! Аьтту агIор билла ког, цигахъ зуьгалге ю экъа. Хьожу-уш восса!

Хъамзат лазаварна кхоьрура СаьИд.

Чувоьссина воллуш, легIино-о экъа йолуш меттиг яра. Цу тIехъ шаршарна кхоьруш, лекха бол-болчуьра корсам а лоцуш, охъаохура иза. ЦIеххъашха, ша тIехъ санна, берриг корсам а айбина, чутекхира. Цуьнан ирсана санна, и экъа цхьана цIийнан чобьннал йолчу меттехъ кхачош яра.

Лаза ванний а ца вира иза, цхьа там болуш, гIай-

би тІехъ санна, корсама тІехъ чу а веана, ниссачохъ сецира. Амма, хъала а гІаѣттина, у санна йолчу экъане юхахъаѣжча, цхъа тамашена хІума дайра цунна! Экъан тІехъ, яздица санна, тайп-тайпана тачанаш: цхъадерг — йозанах, хъаъркийх, важадерш-акхачу а, кераІамийначу а динатийн суртех тера.

Дика хъаѣжча, цхъана адмаша тІехъ леррана кхъаѣегна хеталора эѣа.

— Маца? Хъан?

И хаан дезаш ду, аѣлла, ша шеца сацам а бина, СаѣИдана тІе веара Хъамзат. Барза шен орцахочул хъалха довссинера охъа. ХІинца юѣстах даѣл-даѣллачу эсана а леташ, шен гІаролехъ Іеш дара жІаѣла.

СаѣИд, кѣайллах накѣосте а хѣожуш, жимчу уърсаца, цхъацца гома хадийна чкѣор нисдеш, гІожан куц дохуш воллур. ХІинца, Хъамзатана кхерам тІехбаѣлча, и хѣовзор марзделла, дагах гилгаш дуѣйлур. цунна.

— Цхъа а экха дисин техъа оцу орцахъ? Вай майр-ра лелан мегар ду хІокхул тІаѣхъа кхузахъ! ВорхІ ломал дехъа даѣлла хир ду массо экха!

Хъамзат, хъажа юккѣе шад а хІуттуш, вистхилира:

— Хѣо велахъ а, Барзас цхъа тІеман олхазар доцчунна, дуѣне-м гатдийр ду царна, ша жимма доккха хилахъ. Хуур дара хъуна, цо попа тІе тесна саллор дайнехъ! ТІе хъуна ма моѣтту, эрна вахана а ца хиллера со оцу орцах!

— Хаѣа суна-м, дехкашна тебачу саллорна тІаѣхъаваѣлла хѣо леллий! — Іоѣттира юха а СаѣИда. Хъамзат, шена ца хезначуха, накѣостана хала ца хетийта сацавелира, вист ца хуѣлуш.

Суѣйренца эсий, дика са а даѣІна, хъалагІевттина дажа дуѣйладелира. КІедичех цхъа наггахъ-м хІинца а дара Іилла лууш. Уѣш а, шина Іуѣно, маѣхъарий тоѣхна, хъалагІовттийра.

Малх, чубуза герга бахана, цїйлуш, охьалахбелира. Эсий, дуьзна, туьппилгаш санна а хилла, цїехьа сатесна новкьа охьадеІара.

СаьІид шен гІуллакхаш чекхдевлича, Хьамзатана уллохьа а гІерташ, хеттаршка велира:

— Хьайн денсара дийца, Хьамзат, хьайна гинаргІ

Хьамзат, цІа лахка безам болуш, эсий тІе горгдеш вара. Цунна, гІо деш, шен кьорза гІаж а ловзош, эсашна гуонах СаьІид а хьийзара.

Цкьачунна кьамеле вала ца кхиавора и шиъ. Эсий новкьа девлича, Хьамзата доцца дийцира шена дайнарш.

ХІумма а газчу СаьІидана дагахьбаллам хилира, Хьамзатаца ша вахана вацарх.

— ТІаккха воьдуш, оьш-оьшург а эцна, цхьаьний гІур ву вайша, — бартхилира цаьршиннан.

Юьрта юххе кхаьчча, эсий, ловза а лелхаш, ида девлира — суьйранна лучу шуьре сатесна хир дара цара.

Шина Іуьнан а дийзира болар эца.

Шен хеннахь тІаьхьа ца кхиъчи, цхьаь вукхунах кьаьста хала эсий, меттигашкахь кега а лой, хала хуьлура фермехь дІанисдан. Делахь а шайн-шайн цІераш яра церан техкина: «Дебей», «Седей», иштта кхинний, хІоранне а дика евзаш. Цкьа а ца тилалора ши кІант уьш догІ-догІучу дІатардан. Эсий лаьттийлеш хаза цІена хуьлура, и кхачам хилар чІогІа лардора Хьамзата. Массо кІаре хьожуш чекх а волуш, шеншен метте уьш дІа а нисдой, кегийчу нойш чу а юттуш, дукха хан йоцуш яьккхина, шелїина шура мало вулура иза эсашна. СаьІид, шелїян хІоттийнчуьра шура тІекхоьхьуш вара.

Оцу тІехь белхан де чекхделира.

Хьамзат цІа кхочуш, екхаелла дуьхьал елира цуьнан нана Маржан.

Тахана, цхъа хIума хилча санна, гIийла хийтира цунна кIант.

— Муха делин де чакх? Могуш дарий эсий?

Хьамзата, цуьнан дагара хууш, вела а велла, жоп делира: «Ма кхера хьо, нана! Де дика чакхделин! Сингаттам болуш хIума дац! Цхъабакъду, Барзас шен мехалалла-м гайтин суна. Дуьне марздинера кхуо тахана саллорана. Дика эр хир ду кхуьнах! Ткъа важадерг — ас тIаьхъа дуьйцур ду хьуна. Цкъа дагахь доллучуьра цхъа дехар дайтахъа хъайга, мама?»

— Дехъа, дукхавахарг!

— Ia дуолале цхъа топ эцахъа суна! Таллархочун-на эраца топ ма оьшу!

Хьамзатан цхъадолун лаарш гена довлале дIадер-зош йолу нана ойлане хилира эцахъ. Цхъаболчу на-нойн Iедалх ца ешара Маржан. Дикачух а, вочух а доьзалхо кхето хууш яра иза.

Ойла йина-а, жоп делира нанас кIантана:

— Дика ду, со цкъа Маких дагаер ю. Цуьнга хьан Барза а Iамадойтур ду вай талла. Топ-м хала яц. Ас хьо талла Iемачахъана оьцур ю! Кхочушхуьлий цунах хьан дехар?

— Хуьлу! Муха ца хуьлу?! — ненан аларх кхаь хилла, Маржанна маракхийтира Хьамзат.

2

ДIаэхара денош.

Денна кханеш йохку ши кIант, хIинца а вахаза вара язйинчу экъан тIе. Нахалахь «Хан тоьхна гола» цIе яра и Iуьллучу меттиган.

Макшерипа дийцарехь, дукха хьалха заманашкахь язйина хиллачух тера дара иза. Цо шен дендега йий-цийтина, цуьнга шел хьалхарчара хьехийна, кхеран вархIа а дегара охъайогIура цуьнан истори.

— Хьалха заман чохь эргистой цѣ а йолуш, цхьа кѣам даьхна куц ду кхузарчу меттигашкахь. Цаьрца Мохк кѣуйсуш, дуьххьара Шотойн лаьм-нашкара еанчу цхьаьна жимчу нохчийн тобано, тѣам-ца шега царна хѣума далур дацар лерина, цхьацца хѣилланашца бовдийтинчух тера ду уьш хѣокху мах-кара, — бохуш, дийцира Макшерипа, и экѣа язѣяр цу тобано динчу хѣилланех цхьаѣ хетарера тидамаш а лобцуш.

Цу дийцарца доьзча, экѣа цхьа кѣайле шеца йолуш яра. Цуьнан ойла йора шина кѣанта тахана а, мила кхуьур вара-техьа цуьнан дуьхе, бохург дагахь а долуш.

Де, цхьа Іу воцу жа санна, яьржина мархаш а йолуш, тевназа аьхна дара.

Хьамзат, СаьІид, бай тѣе а таьІна, хабар тасаделла воллур. Гена доццуш дежаш долчу эсашна хьалха хиьна, сема Барза а Іара.

— Стенга хьобжу вайшиѣ? Со-м вац хьан дагахь долчух кхеташ? Дийцахьа, хѣун ду вайшинна новкѣарло еш дерг!? — бохуш, хеттарш дора СаьІида.

— СаьІид! — аьлла, эххар вистхилира Хьамзат, ладобгѣна-а. — Вайша, башха сихвелла, цигахь кхо-чушдан хѣумма а дац. Паргѣатехь гѣор вайша цига, бохуш Іара со-м. Тѣе ас Маржанна дош ма делла. «Хан тоьхначу гоьл тѣе» Макшерипца бен ца вахан. Ткѣа иза хѣокху деношкахь кхуьуш вац. Колхозан цхьа гѣишло ечохь болх беш ву иза. И йина яьлча бен цуьнан цхьанхьа волийла дац. — Юха, сецна-а, тѣетуьхира цо: — Хьуна иштта сиха цига вахан лууш делахь, со сарахь Маких кхетар ву. Тѣаккха цхьаІ дер вайша!

Дешан маьІна сиха дечу СаьІида юха а реза во-цуш эkkхийтира: «Цуьнга хьобжуш ваьлла вайшиѣ-м

хІокху хене а. Іийр ву-кх хІета вайша аьхке дІајл-
лалц!»

Оцу дешнаша тІаьххъара а меттахваьккхира Хъам-
зат.

— Дика ду! — элира цо, сацам боллуш. — Со-м
делла дош ца дохон гІертара. Делахь, кхана гІур ву
вайша цига! Къайлах бан беза кечам. Хиъча вохуй-
тур вац вайша, охъа а хецавелла, цхъанхъа лазаварна
кхоьруш.

Йоцца план хІоттийра царшимма хила безачу ке-
чаман. Керахь, тІехь яхъан езарг яьккхира билгал.
Новкъа валар, — малх кхетале, син белгало йоллуш,
массо а вижина волуш, хилийтар сецира.

Суьйранна, Іаржъелча, жомгІа а, бел а, лами бан
гІожмаш а, машшаш а эцна, эвлан йисте а вахана,
уьш дІа лачкъийра яраш юккѐе. Цигара цІа веъча,
чохь йовха ю аьлла, бехказло хьовзийна, и шиъ, уча
мтт биллина, вижира охъа. Шаьшшинца дахъан тет-
радь, къолам диллира гІевланга.

Іуьйранна СаьІид велира хьалха сама. КІур баьл-
ча санна, йоькханен марха а тесна лаьтта стигал сер-
лаяла йоьллера, седарчий нилха а девлла.

— Самавала! — белшех муьшка йира СаьІида
накъостана. Хъамзата хъем ца бира самаволуш. Ша
біаьргаш боьллушехь, стигала хъала а хъаьжна, са-
даьржаш гича — «Кечло! — олуш, хъала а гІаьттина,
тІе хІума йоха сихвелира иза. КІадо СаьІида а ца йи-
ра. Халла хезаш, вовшашка луьйш кеч а велла, бай-
беш ког буьллуш, лечкъина кех а ваьлла, шаьшшиммо
эвлан йисте баьккхина некъан гІирс схъа а эцна,
дуьхь-дуьхъале лоьцуш, юм ийцира шина кІанта.
Кху шинна ца гуш, тІаьхъатасаделла Барза а
доьдура.

Лома юххе хІара шиъ кхочуш, яй цІийелла малх—
бале серлаелира. Сихо ечохь дара гІуллакх.

Хьамзат цхьацца ког а буьллуш, наггахь юха хьожий накъосте вист а хуьлуш, хьала вьодура ирхох. Юьхьенца кьар ца луш, шен ма хуьллу тIаьхьа гIертара СаьИд. Иштта, ирхо шарлучу кхечира хIорш. Кхузара текхний бен ког баккхалур бацара хьала.

СаьИдан тIаьхьависан дийзира. Хьамзат шен керарчу цхьана белаца, кхиболу гIирс СаьИдехь битина, хьалатаьИра. Бел летачохь ког таса киртиг йоккхуш, шерачохь виьлар текхаш. Сих-сиха СаьИде муш кхуссуьйтуш, цуьнца шайн гIирс хьала а оьцуш. Цунах гIо хуьлуш, тIаьхьа СаьИд а гIертара.

Кхоч-кхочуш экъан тIе кхечира ши «турист».

— Гой хьуна? — элира Хьамзата накъосте, кьаьсташ долчу йозан тIе пIелг а хьажош.

Корсам дIабаьллачу экъан тIехь хала хир дара сацавала. Иза хууш беанера кху шимма ламы бан гIирс: ши гIаж а, машшаш а, жоммагIа а. Хьамзата сиха гIожмашна жоммагIица киртигаш а яьхна, тIегIанийн метта муш а боьхкуш, ламы бира.

Пен санначу берда тIехь ламы то а бина, дика дIа а хIоттийна, экъан тIера йоза схьаэца шаьшшиь кечлуш ирхонах хьаьла гIертачу Барзех бIаьрг кхийтира шина кIентан. Биллинчохь ког ца соцуш, чутекхаш, хьала ца кхачалора иза.

— Дало цIа гIо! — юха човхийра СаьИда жIаьла.

Амма цIа гIо бохург цу хичех хIинца цкъа хир долуш дацара Барзица. Мичхьа билличи бакъахьа дара-те ша ког бохуш, хьаладоладада бакъе лобхуш, дIа-схьа уьдура иза.

Хулхулон басеш гуттар кьагош хIинца дуьнен чу яьржира маьлхан зIаьнарш. Ламанца шийла хIо а ловзош, тайна, хаза яра Iуьйре.

— Со валлалц ахь ламий сацабе,—СаьИд бухахь а

вити́на, хьала а ваьлла, э́къян т́ера йозана́ш схьаэ́ца хЮ́ьтт́ира Хьамзат.

Иза кьо́лам буйна́хь лелаш вара. Цхьа а зарал ќел ца ю́ктуш тетра́да т́е яьккхи́ра цо э́къя. Ша ма-ярра. Ша ваьлча, лаь́ррана йоза́не б́аьргто́ха Саь-Ид ва́лийти́ра цо ла́ми т́е.

— Вайши́ь гура́хь шко́ле вахча, дийца х́ара ба́ш-ха х́ума ду. — Шена да́йначу́х тама́ша беш, охьа́воьс-си́ра иза э́къян т́ера.

Ю́ха, шаь́шшимма ц́а бахъя́н бе́за ѓирс д́а а хьарчи́йна, новќама ве́лира. Х́ара ши́ь ю́рта кхочу́ш, балха да́ха араду́йлуш да́ра ада́маш. Ю́ртана ге́н-на ара́хь бежа́ш го́ра колхо́зан ба́жа а. Э́сий арадо́ху хан а т́екха́ьчче́ра.

Хьамзат, СаьИ́д метта́хь ца ка́рийча, сел́уьй́рре и ши́ь ловза ва́хана мо́ьтташ, до́вдан кечъе́лла я́ра Маржа́н.

Нана чу́ьраеръю́йла хуу́ш, ч́оѓа кхо́ьруш ке́рта ве́ара ши ќа́нт. Ца́ьршинна́н ирсана са́нна, т́аьхх́е ке́рта Ма́кшерип кхечи́ра.

Ма́ржанан ба́гах до́ш далале вистхи́лира иза:

— Кха́ршинна до́в ма дела́хь! Со цхьа́ьна во́луш са́нна, чакхда́ьллий ха́а суна кху шинна́н ѓуллакх. Да́ймохк бе́зна ца́ те́ш, бовза а ла́а ке́гийрхо́шна! Су-на ха́авели́ра х́ара ши́ь э́влах во́луш. Ц́а ван х́еве́лла метти́г хила́хь, т́аьх́а ѓор-кх а́ьлла, д́авахи́йти-ра. Х́ара ши́ь, цхьа-ди́ка ц́акхечи́н! Со ре́за ву кху шинна́! — белша́ш е́гийра цо, Ма́ржанна хьа́лха во́ьх-на хета́лучу ши́на «тури́стан». Гу́ттара х́азарш деш хь́ийза́ра ѓаддахана х́еста́лучу Ба́рзин ц́о́га.

— Ой, хьо а да́хане́ра кха́ьрца? — а́ьлла, ќеза́н-на т́евирзи́ра Ма́кшерип. Хьа́жал цу́ьнан си́рлачу б́аьргашка! И сто́мме ме́женаш! Хьо-м бо́рз ю, хьуо ма я́рра! То́вар ду кху́ьнан кха́бар! Па́мо де́за хан х́ут-

туш лаьтта кхуьнан. Со кестта болх бина волу. Тлаккха хьовсур ду вай кхунах хІун хуьлу!

Хьамзатан юьхь екхаелира, и хазахетта.

Маржанан оьгІазъяхар а дастаделира.

— Вало хІумаяа шашшинна! Де долу! Эсий хир ду, дажа даха сиха...

3

Юххе гІертара гуьйре.

Эсий дика кхиьна догІура. Кегийчу гІабакхийн тІемех тера маІаш а евлла, эсийн ларданера довлуш дара уьш.

Хьамзат воккхавийна а ца волура, дуьххьара шена «Элан» бІаьштига тІехь, чуьппалгаш санна, маІанийн юьхьигах тосаелча.

Воккхачу Іуьне эсий дІалун хан яра герга гІертарг. Дика дакЪа дара иза колхозехь. Цхьаьнна а хир дацара кхин хьийкЪиний, тоделлий эсий. Цундела самукЪадолура Хьамзатан тІекхочуш лаьттачу гуьйренах. Цуьнца цхьаьна дагайогІура школе воьду хан а. Аьхкано шена кІезиг байна дешаран накЪостий гаре сатеснера цо. Каникулашка ма хийццин экскурсешкий, колхозашкий дІасабекЪабеллера берриш а.

Керлачу дешаран шарахь вовшахкхетча дийцан хІумнаш ІаьІна хир дара хІораннан а. Ша дуьххьара школе воьду де дагадеЪча, Барзина тІехь соцура Хьамзатан ойла. Цунна дика хаьара, ша цунах лаьцна дуьйцудерш берашна боккха кхаЪ хирг хилар.

Барзех хІинца кІеза эр дацара цхьаммо а. Доккха эр хиллера цунах. Массо меже юьзна, ницкЪ боьссинера цуьнан дегІе. Хьамзатана тІаьхьа гІоьртий, наггахь зІен хадош, дижкинчуьра хеца а лой, хьуьнах талла даха гІертара иза. Амма Хьамзата хьостий, хала кара а даладой, дІадоьхкура.

Макшерип гучу ца волуш, дикка денош дІадевлера. Цхъана Іуьйранна Хьамзат хІумаяан охьахууш, веана неІарге хІоьттира иза.

Цунах бІаьрг ма кхийтти Макшерип Барзеге хьажархьама веана хийтира Хьамзатана.

И бакъхилар билгалделира цуьнан хеттарш ма хеззи:

— Сахьийзадой Барзас? Дукха дарста-м ца дина ахь иза? Дерстича, ловзар бен дагахь ца хуьлу зрана! Хьажийтал со цуьнга.

— Цхъа кІира а ду ас цунна дуззал доьша ца лун-м, вайша кесталха талла водахь а бохуш, — элира Хьамзата, Макшерипана хьалха а волуш.

Делахь, хьаха веза вайшиь цо пхьагал муху лоцу хьажа, олуш, Барзех бІаьрг тоха, Хьамзатана тІаьхьа аравелира Макшерип.

Эццахь бартхилира цаьршиннан дуьххьара тахана Барза «талла» арадаккха.

Шаьшшинца Барза а эцна, эвлан йисте вахара хІара шиь. Макшерипа хьехар дира Хьамзатана, цо дан дезачух лаьцна. И кхочушдеш, цхъана еа-пхеа минотана юьстах а ваьлла, Макшерипа лелориг Барзина ца гойтуш дуьхьал а ваьлла, иза ледеш, хьестаран сурт хІиттош, лаьттара Хьамзат.

Оцу хенахь Макшерип, бацах юьзна пхьагалан цІока шерачу охьа а йиллина, цунах тесначу тІерган юьхьиг буйна а йоьллина, цхъана кІог чу дІалечкьира.

Иза кьайла ма велли, Барзина юххера дІа а ваьлла «Ссуь! Ма яхийталахь, Барза», — аьлла, мохь туйхира Хьамзата.

Оцу дешнаша меттахдаьккхина Барза, ша долчохь тоха а делла, ши лерг дуьйсина, соцунха хилира

цхъана минотана. Юха бай тӀехула едда йоьду «пхьагал» гина, бӀаьрган негӀара тухучу юкъана шоззакхузза кхоссаделла, цунна тӀаьхъа а кхиьна, иза хьекхо дуййира Барза.

Кхин хазахетар ца дисира Хьамзате дан. Ша волччохь ирахлелхара иза воккхавеш.

— Иштта хила деза эр! Ирс долуш хилла хьо, Хьамзат! — аьлла, тӀехьаьдда Барзера пхьагалан цӀока схьа а яьккхина, цунна жижиган тӀус теси́ра Макшерипа.

— Вон ца йолин Барзас юьхь-м, Хьамзат. Цхьаьна даӀам лаца гӀур ву вайша кхуьнца. Нагахь хӀара цигахь а иштта майра хилахь, кхуьнца муьлххачу эхханна тӀаьхъавала мегар ду. Майралла ю эрехь коьртаниг, — бохуш, кӀамеле велира Макшерип.

— ТкӀа жигаралла?

— Изий, ницкӀий-м хьала а, охьа а оьшийц!

И де чекх муха делин ца хи́ира Хьамзатана. Иза ойланашка эхийтора кхана догӀучу дийно. Дийначу эхханна дуьхьал хӀоьттича Барзас бӀокъажорна кхерара. Буйса а наб йоцуш йоьдура. Сих-сиха аравуьлуш Барзина гуобохура Хьамзата: «Ледара ма хилалахь! Ххь ду хьуна вайшинна!» — бохуш, эр хьеста а хьоьстуш.

КӀант иштта саготту волуш, Маржан а яцара набкхеташ. Делахь а, иза шен хенна дӀа ца вижча, оьгӀаз а яхана, тӀечевхи́ра нана.

— Хьо тховса дӀавижа дагахь а вуй? Сахиллалц иштта лела-м ца воллу хьо?

Луьйранна Хьамзат самаволуш Барза лета хезара.

— Хьо самаваьллий? — аьлла, кӀанте хаттар ди́ра Маржана. — ЧӀогӀа карзахдаьлла ма ду Барза тахана-м. Садаржа доьлчахъана иштта леташ, цӀийзаш ду-кх иза. Вало аса юург охьаюьллушехь, хьасте, са́ца мукъана а дел иза.

Эсаш тІаьхъа воьду хан а йоллу хъан хуьлуш.

Хъамзат цецваьлла вара Барзин летарх. Амма цунна иза мича бахъанийна лиэта хаьара. Селхана санна, ша талла дигаре сатеснера цо. Цу тІе, сарахъ дузоза, меца а дара иза.

Хъамзат араваьлча кхин тІе а карзахделира Барза. Хъаьстича а гІуллакх ца хуьлура. ЗІенера дала гІерташ, тІехъарчу когаш тІе а хІуьттуш, дІадетталора. Кхин иза саца а ца тигна, кІарий чу доьлтира Хъамзата...

Делкъанна Хъамзат хІума яа веъча, Маржана элира: «Сихха хІума а яий, Барза а эций, Маки волчу гІуо. Хьоьга хьоьжуш Іийр ву ша аьлла цо. Со гІур ю СаьІидаца эсий дажо».

Хъамзат кхин хІума юуш ца Іийра, цкъа-шозза межарг а кхаьллина, араиккхира.

Макшерип кичча Іеш хиллера. Хъамзат Барзица уьйтІа кхочуш, коча тесна шалгу-топ а, юкъах гІап а йолуш, араваьлла, шен буьйнара таллархочун ижу чу тосу бой Хъамзате а кховдош, вистхилира иза: «Эхъ ду-кх Барзина, вайшинга цо хІара яьсса цІа яийтахъ», — аьлла.

Макшерип хъалха а волуш, новкъа велира жима ши таллархо. Эвлаха ваьлчахъана бехачу лома юхке кхаччалц дІайоьдура колхозан хъаьжкІаш йийна аре. Ломана гергахьон йолчу майданашка буьйсанна хъаьжкІаш яан марзделлера цхъа ши даІам. Уьш Іен меттиг хаьара Макшерипана. Цига ваха новкъа ваьллера и шиъ. ХъаьжкІашна гуотесна, хъаьвзина ваха везаш бара некъ. Шарал бахбелира иза Хъамзатана. Цунна лаьара сихха кхочучу дІа а кхаьчна, Барзас даІам лоцуш ган. Дозалле хьежара иза, ша хала юхаййзош, сецош далочу Барзеге. Цо, корта а ойбий, дІасахьийсо сирла бІаьргаш, цкъа тІе хІиттина эка гена гІуьйриг ца хиларх хІинца тешара Хъамзат.

Бехачу ломах охьадогIуш, текхна басош а йолуш, цхьа дукъ дара. Оцунах хьала и шиъ леташ, деана нисса хьалха, итт-пхийтта метр бен гена хир доцуш, лу хIоьттира сха.

ЦIеххьана адамаш гича доьхна, ша долччохъ когаш а бетташ, дIазккха дага ца догIуш, дегталора иза.

Иза кхеро, Макшерип топ кхосса дагахъ хилира. Юха а, ца кхуссуш топ охьа а ерзийна, вела а велла, вистхилира иза цуьнга: «ДIадада сихха, тхьоьца Барза дуй ца хаьа хьуна?»

Шен цIе йоккху ма хеззинехъ, цIеххьана дIакхоссаделла Барза Хьамзатан карара делира. Эцца тIекхетачу Макшерипа иза катобхна схьалецира. Оцу минотехъ лу-м, мох санна, къайла делира.

Барза, иза экха дуй ца хууш, Iийра юьхьанца цунна тIе ца кхоссалуш. Ткъа лун хIинцца динчу цIечу эсах дIадаккха хIума дацара...

Ши таллархо цигара жимма дукъаца хьала велира. Дукха лакха и шиъ валале, цуьнан басошца дIадоьрзуш цхьа некъан гечо дара. Цу тIехула дIа а вахана, цхьана тIулган ринжи юххехъ сецира хIара шиъ.

— ХIинца хуур ду-кх вайшинна, Хьамзат, Барза муха пхьу ду! — аьлла, шегара топ ринжаца дIа а хIоттийна, ваба а гIортийна, ринжаца лаьтта цхьа экъа схьахерйира Макшерипа. ГIехъ, бертал а воьжна, стаг чу вер волуш, хьех гира Хьамзатана.

«ХIокху чохъ ю-кх хьуна, Хьамзат, и гаур. Нагахъ Барзас чу а даьлла аратасахъ, вайшиннан керахъ а хирйолуш. Кочара зIен дIа а йоккхуш, кечдел хьайна иза, ас лелориг ца гойтуш, дуьхьал а хIотта. Иза хьеха чу даьндолу амал ян воллу со».

Макшерипа ша леррана оцу гIуллакхана деана жижиган цуьргаш тесира хьехан берте а, чу а. Юха, Хьамзате хьехан берте а даладайтина, дIахецийтира Барза.

Селхана дуьйна дуьчух бат тохазчу Барзина, хьехан берте ма кхеччин, жижган хьожа кхийтира.

Лавттаца-а, хьожа йоккхуш, жижган цуьргаш тIаьххье хьехан чохьа делира иза.

— ХIинца ладугIуш хила хьо, Хьамзат, — аьлла, шен кера ваба а эцна, хьеха берте дIахIоьттира Макшерип. Ши-кхо минот хан яьллера Барза хьеха чу даьллачул тIаьхьа... ХIинццалц схьа я «хьап» а, я «IанцI» а дацара Барзин схьахезаш.

Макшерипана а гIехь дага хIуманаш даьхкира оцу хенахь:

«ЮьхьIаьржа хIуттуш ца воллу со Хьамзатана хьалха? Кхечухьашхула арайолийла хилла-те цуьнан?» — хеттарш дора цо ша шег.

Хьамзат а вацара ойланаш ца еш.

«Хи буха дахча санна, тIапъаьлла, дIа ма дай иза-м!» — делира цуьнгара, кхин са а ца тохаделла.

Оцу хенахь хьеха чохь Барзас гIигI-гI-гI! — олуш санна хетаделира Макшерипана.

— Са-ц! — аьлла, Хьамзате куьйг а ластош, хьеха берте охьалахвелира иза.—Моха еш ду! ГIигI ду хезаш!

Цул тIаьхьа гIалх-гIалх аьлла, латар а долуш, хьаьрчира Барза хьеха чохь. Дап-дип, бохуш татанаш хезара хIинца цу чуьра. Дукха хан ялале дур деара берте.

Вортанаш кхозаделла Барза а долуш, мелча цIен а хилла араедда йогIура даIам. Хьеха бертехь, иза араоьккхушехь, Макшерипа ластийна коьртах ваба туьйхира цунна. Цо тентиг яьккхина охьакхийтира даIам.

Иза охьакхетарх дIадала доллуш дацара Барза. Ворта дIа ца хобцуш, буьрка санна, керчайора цо даIам.

Вела а воьлуш хьоьжуш лавттара ши таллархо Барзас лелочух.

— ХIинца тоьар ду! Сацадел хIара, ас кхунна урс

хьоккхушехь, — аьлла, даӀамна тӀе хӀоьттира Макшерип.

— Гой хьуна, эр хилла даьлла Барзех! Вон дуй дуьххьара лаьцна экха. Дийнна уьстагӀа белча лур яцара кхуьнан цхьа меже! Тховса дика кхаба мегар ду Барза, — бохуш, даӀам тилийна а ваьлла, ерриге меженаш юха цӀоки чу а ерзийна, Хьамзате жижгах юьззина бой коча тасийтира Макшерипа.

— ХӀинца майрра Маржане галнаш е бохийла ду-кх вайшиннан, — аьлла, цӀа ван новкъа велира и шит, Барза тӀаьхьа а хӀоттийна.

Хьамзатан лер сецнера хазахетта. Хьалха шаьш-шинна лу тӀе йоттаделлачу кхаьччи бен вист ца хилира иза.

— Маки! — элира цо, шаьшшит цига кхочуш, — Барза оцу луна чукхоссаделча иза саца хӀунда дира ахь. Вайша иза а дийна хиллехь, кхин а дукха хир дара вайн жижиг.

— Лунаш кӀезиг ду вайн махкахь, Хьамзат. Цул сов шен са чӀогӀа дезаш экха а ду лу. Барзига иза лацалур дацара. Цунна тӀаьхьа далийтанехь, тховса а вайшиннах схьакхетар дацара эр. Ткъа вайшинна даӀам лаьцча тоьлаш дара, ерстана яттӀа йоллу, и пекъар лела а дитина.

Ши таллархо цӀа кхечира. Йоккха еш дуьхьал а яьлла, мара воьллира Маржана кӀант. Лула-кертара бераш а, баккхийнаш а баькхира сирачу даӀаман цӀокане а, жижге а бӀаьрг тоха. Дукха хан ялале, даӀаман жижигах буьззина яй оьллира Маржана. БӀаьрмециг яцара иза тховса, тойнехь санна, шорта дара жижиг. Суьйранна, массо дӀа а вирзина, шаьш дисча, хьехар деш яра Маржан кӀантана:

— Дика хета суна, хьо талла Ӏемаш. Иччархо санна, топ нийса тоха Ӏама веза. Гуьйре йоьлча, дала деззачу эсий дӀаделла ваьлла, сих-сиха хир ю хьан

талла вьдйла. Цкѣ хІинца эсий ду ахь Іуналла деш, церан терго яр а, тидам бар а хьуна тІехь ду. Дикчу цІарца чекхдаккха деза ахь и хьайн декхар, кхидерг тІаьхьа а теттина...

4

ТІекхечира дукха сатийсина, синкьераме де! Делахь а, жим-тІама саготту вара Хьамзат. Иштта гІийла кІант хиларо даккхий синош дахийтора Маржане а.

Тахана Хьамзата а, СаьІида а воккхучу Іуьне эсий дІалун де дара. Цу тІе уьш дІалучохь хир волуш председатель а вара.

«ХІан-хІа, вон хІумма а лорур дац! Тхаьшшиннан ницкъ ма кхоччу эсий дика кхио гІиртина тхойшиь», — бохуш ойланаш йора Хьамзата а, СаьІида а. ХІетте а дог паргІатдаьлла, са ца кьералора.

Шуьйрачу дохнан фермин кертахь дІахІоьттина бара эсийн бажа. Дилхана горгделла церан баккьаш, чо баккхича, хьакхар а дер долуш дара. Цхьаь вукхунах кьасталур доцуш хьийкьина, таза, дика Іунал деш кхийна дара эсий.

Амма колхозан воккха Іу БокІу лерана хьежара эсашка: бІаьргаш, лергаш, цергаш, маІанийн юьхьигаш — и дуьхе ца вьдуш хІума ца дисира. Юха, букъа юккье куьг а теІош, когийн ницкъ зен вулур а иза...

ТІаьхьхьара эсашка хьаьжна ваьлча, шен Іаьржа ши мекх а тодина, вистхилира: «Хьамзат, СаьІид тохка дика кхийна дара шуьшшиннан эсий, хІокху шара...» — ХІокху шара аьллачохь, соцунха хилла, ци-гаьрка а, сирник а яккха кисана кхевдира иза.

Хьамзат Іадийча санна лаьттара. СаьІид, корта охьа

а бахийтина, гложца лавттахъ сизаш дан волавелира. Эсий дІалучу хъажа веанчу Макшерипана, хъалхенгахъ ца йоглучу кепара йовхарш яьхкира.

БокІус, цигаьрка а латийна, парггІат шен дош чекхдаьккхира: «ХІокХу шара стохкачул а дика хета суна шун эсий. Дилхана а, догІмашна а тоьлаш ду хІорш стохкалерачел. Со реза ву, Хъамзат, хъуна а, СаьІидана а!»

Эццахъ вистхилаза ца Іавелира Макшерип: «Бакъ-ловъ хьо, БокІу! Аьлхан тІехъ зингат стигалара хъаьжча а къаьста бах лечанна. Оцул а хала ду дикачух тоьлаш дерг къасто. Хъуо дохнаца кхиъна хиларе терра, хъайн бІаьргаш сирла дуйла хайитин ахъа тхуна».

Юха, председатель волчухъа а вирзина, тІетуьйхира цо: — Воккхачо а йийр яц дохнан терго кхин дика. Аьхка малх бохбелча, эсий кІел хІитто дика кертан го а баьхъна, тІе шач а тухуш, беда бира кхаршимма Хулхулон дежийлашкахъ. Эсий экам ца кхиорхъама, шелйиний бен ца малайора царна шура. И шелъян оьрнаш а, шаьшшиъ дага а ваьлла, дехира. Иштта ши Іу ву хІара шиъ. Резахила мегар ду шина кІантана! — аьлла, цу шиннах дозалла деш, массаьрга а дІасахъаьжира иза.

— Дийца а ца оьшу, башха кхиййна эсий-м! Хъаьнгара Іемана шуьшинна иштта дика Іуналла лелон аьдла, забарен хаттар а деш, вистхилира председатель.

Хъамзата эхъ хета-аш, ойла а йина, жоп делира: «Тхаьшшиннан белхан план тхаьшшимма хІоттайора охашимма. Юкъ-кара Макис а, нанас а, зоотехника а хъехамаш бора».

— Дика гІо лавцна ашшимма колхозан. Правленес, баркалла а кхайкхош, мехалчу совгІатца декъалво шуьшиъ. ХІинца дешаран шо тІекхечин шуьшинна. Цигахъ кхин а толалаш!

Ког лаьттах ца кхетара председателан оцу деш-
наша пелхьоваьккхинчу Хьамзатан, фермера цIа
вогIуш. Маржанна а боккха кхаь хилира кIентан ха-
захетарх. Хьамзат эсий дIаоьцучохь хилла кIамелаш
дийцина ваьлча, ела а елла, Маржана элира:

— Шуьша бен воцуш леллехь иштта хестор дацара
шун эсий а, цуьнга хьаьжжина бен хир дацара бел-
хан сий а. Цундела дира ас шуна шен хеннахь хьехар.
ХIинца гIо хьо наг-наггахь Макица талла. ТIаьхьа,
хьайна талла Iемача, и цхьаьна воцуш а лелар ву хьо...

ДIадоладелира дешаран шо. Хьехархочунна хьал-
харчу деношкахь дийцира Хьамзата «Хан тоьхначу
гоьлах» шена карийначу экъанах а, цунна тIехь долчу
йозанах а лаьцна, иза ша тетрада тIе схьа ма эццар,
цунна ган а гойтуш.

Хьехархочунна а юьйцу хезна хиллера «Хан тоьх-
начу гоьлан» истори, делахь а цунах билггалхIума
ца хууш, тидаме эцна ца хиллера.

— Грозни — гIалахь йолчу Нохч-ГIалгIайн историн,
меттан, литературан Iилманца талларан институте
дахьийта деза ахь хIара тетрадь. Макшерипан дийцар
а, экъа яьлланчу меттиган сурт а ма-дарра яздина юх-
хе а тесна,—аьлла, тIедиллира Хьамзатана хьехархочо.

ШолгIачу дийнахь почте заказной доккха кехат
делира Хьамзата институте дохьуйтуш.

Иза шен метте кхаьччахьана, жоп мацца хилчи а
тоуйтур долуш вара Хьамзат.

Дешаран массо де цхьацца керлачуьнца, цхьацца
халонца, каза хеташ а, сингаттам хуьлуш а дIадоь-
дура. ХIор Iуьйранна бархI сахьт долуш школехь хи-
ла дезара. Хьамзатан самукъадолура керлачу пред-
метех а, керлачу книжканех а, шена школо Iамочу
дешарх а, дуьне довзийтарах а.

Эрна ца йойура цо школехь хан. Пионерашца сбо-
раш еш а, шена тIе чIагIийинчу отрядан пенан газета

арахъцуш а хьийзара, мукъа ца дохуьйтора борхІалгІачу классан дешархочо цхъа де а.

Цуьнга терра дика хаъара, хан тІекхаьчча садаІа а: исбаьхьаллин литература йовшура, кино хьожура, боларахь дІаохура денош.

Наггахь дІавуьжчу хенахь дагайогІура Хьамзатана ша эсий дажийна Хулхулон тогІеш а, чайнан хьожа етталу токхечу цанийн аренаш, хецца ног етташ, ламанаш охъауьду шийла шовданаш...

Гуьйре дІайолуш шелъяла йолаелира. ГІора а дина, когаш кІел дека доладелира латта. Дукха ца Іеш доккха ло диллира.

БорхІалгІачу классан дешархоша каникулаш йолаелча «Чермойн лам тІе» жалелорхой болчу хьошалгІа баха сацам бира. Цигахь жа кхобуш ферма яра колхозан. Іушна еша яхъа книжканаш а, журналаш а гулдан долийра. Самодеятельни коллективо кечъан йолийра шен концертни программа.

Походе бахка лууш хъавзира 5-чуй, 7-чуй классашкара дешархой а.

Делахь а, некъ муха хир бу ца хууш, аьрхо дара массеран а лаам кхочушбан. БорхІалгІачу классан дешархошна бен бакъо ца елира походехь дакъалаца.

Лахарчу классашкарчу берашна кхин гІуллакхаш дара садоІучу ханна билгалдина: охъанехъа салазаш хохъкучийн къастам бар а, шашканех, шахматех ловзу говзанчаш харжар а. ДІаяхъа езаш яра дешархойн цхъацца конкурсаш а, экскурсеш а.

ТІекхечира походе боьлхун де. Хьамзата шен накъостийн лаам кхочушбеш, шайца дига Барза а кечди-нера.

Жа-Іуйн метта-мотт болчу гондІашкахула пхъагалш хуьлу бохуш хезнера берашна.

Походе кечлучу муьрехъ мукъа бацара дешархой. Массарна а лабара колхозан Гуша баркалла эрриг поход вовшахкхетийла.

Коьрта долчу декъана каникулаш йолалуш кечам хилла белира дешархойн, тоьбарг книжканаш а, журналаш а гулделира, самукъадаьндоллучу кепара концертни программа а нисъелира. Дика гЮо лецира команда вовшахтухуш комсомолан райкоман белхахоша а. Спортивни яйн бедар а, пондарна оьшу цхьацца хЮуманаш а гулъелира церан гЮовнца.

Билгалдинчу дийнахъ, хьехархоша походан маршрут а хЮоттийна, командана хьалха валан школан пионерийн вожати волю Салман а хаьржина, новкъа бевлира дешархой.

Кестта, Хулхуло ламанах охьакъаьстачу боьра кхечира кегийрхой. Кхузахъ команда кЮеззигчу ханна саца а йина, къамел дира Салмана: «Лам шен амал йолуш бу, мичча хенахъ а, кЮентий! Къаьсттана буьрса хуьлу цуьнан хьелаш Гай. Вай низам долуш хила деза, муьлхха киртиг тЮехЮоттарх цхьа а воха ца ве-за, цхьаьний вовшашна гЮо дан кийча хила деза. Цунах кхетий шу?»

— Кхета!

— Иза дика хета суна. Делахъ, дуьйлало вай? — аьлла, берашна хьалхавелира Салман.

Ахках а яьлла, деттачу лайлахула, бай—й тЮехула дахкаран кЮур а хьийзаш лаьттачу ломан ирхонах нийса могIа хилла, хьалайолаелира команда.

Массо а дог-ойла айаелла вара юьхьарберзийна некъ кхочушбан.

Хьамзат Барза юххе а лаьцна, Салманна тIаьхьа хЮовттина воьдура. Цунна тIаьхьа СаьИд вара. .

Къамелаш дойла яцара накъостийн, некъ бежа а, хала а хир болуш бара. Саѣид цкъа-м хилира Хъамзате вист:

— Дѣа а хеций, шен лаамехъ даийтахъа Барза, — аѣлла.

— ХІан-хІа! Цхъанхъашха дІагІур ду, лар ма туосаелли! Вай кхочучу дІакхъчча довллалц, иштта юхехъ бакъахъа ду, — элира Хъамзата, саца а сецца.

Морсачу лайно, сиха бохучу когаш кІел аталуш, ирчу цергаш юккъехъ шекаро санна, гІарж дора.

Йол-йолуш ломан даккъашка елира кІентийн тоба. ХІинца беш болу некъ охъанехъий, ирхнехъий, гІожмаш тІе а тийжаш, бан дезара церан. Цу тІе, дожк а дара тІетеІаш.

Хъалха воѣдучу Салмана, сих-сиха компаса тІе а хъожуш, некъан таллам бора.

Кхо сахъат дара лома тІе бевллачул тІаѣхъа цара некъ бен. ХІетте а, адам дехаш меттиг ца Іоттаеллера хІинца а.

Дикка некъ бинчул тІаѣхъа, берд болчу цхъана ломан йисте кхечира уѣш. Салман, карта охъа а диллина, шайш кхаѣчна меттиг муѣлха ю къасто вуѣйлира. Цунна гуобеш тІехІиттира кхиболу некъахой а.

Салман вист ца хуѣлуш ши-кхо минот дІаелира. Иза вист ца хиларехъ, команда тилаеллачух тера дара. Делахъ а, цхъа а воѣхна вацара. Цхъаммо ца бохура: «Юхъхъа баѣлла некъ бу». Мелхо а, буѣрсачу ломо самукъадаѣккхина къамелаш дара берийн деш.

Салмана, карти тІера хъала а таѣІна, хаам бира командѣ:

— Вай жимма некъах тилла, амма дукха нацкъар ца девлла. ХІара вай тІенисделларг «Чермойн ломан» къилбехъара, «Зуѣрха» боѣдучу некъан йистера берд бу. Кхунна хаѣал аѣрру агІор а таѣІаш, хІокху дукъах хъаладовла деза вай. Кхузара дукха гена боцуш

бу, суна хетарехъ, «Горгачу ирзе» боьду некъ а. Оцу новкъа девлича вай Іушна тѣ кхачни а ду. Же, кѣнтий, Іечохъ дац гІуллакх! ХІинца дохк а ю ийалуш, дарц дала доллий-те моьтту суна, вайна оьшуш санпа!

Сихха гІаьттина хьалха а ваьлла, хьалаволавелира Салман.

Некъ юха а юьхьарлецира некъахоша. Лакхенга мел гІоьртин мох, дайн хІо а детталуш, сиха хьекха белира. Стигал, юкъ-юкъа бода а хІуьттуш, кхола йолаелира. Дукха ца Іиэш, лайн чимаш хьийзон девлира лам тІехула. Некъахошна тІетІа нуьцкъала юьйлура хІинца ломан даккъашца уьду механ тулгеш. Массо а тасавелла, хала воьдура царна дуьхьал а, пурх а.

Делахъ а, и хала некъ бежа бап ца дийзира церан. Кестта Салман, Хьамзат нийсачу некъа тІе кхечира.

Цигахъ накъостий вовшах а кхетийтина, Салмана юха а таллам бира шаьш тІехІиттинчу некъана. Команда бакъхьарчу некъа тІе яьлла хиллера.

— Карти тІехъ ас билгалйина меттигаш ю хІинца вайна дуьхьал хІуьттурс, хІинца гена даха ца деза вайн, жимма тохаделчахьана, дІакхочур ду, — элира Салмана, накъостий иракарахІиттош. Некъахойн дегнаш декхаделира оцу хаамах, кІадбалар дІа а дайна, болар чехкаделира.

Шерачу ломан буьххьехъ, махо тІаьхьашха дІа а туьттуш, ло доьчу новкъа атта бора некъ. Накъостех ца хедара тІаьхьависинарг.

Салман даима хьалхаваьлла вогІура. ЦІеххьашха соцуьнха хилира иза. Цуьнца сацавелира цунна тІаьхьавогІу Хьамзат а.

— ЛадогІахьа! — элира Салмана. Механ чехкалла лагІ мел елин а, ломан кийра бегалуш, тамашийна татанаш хезара юххехъ. Кхиболу накъостий а севцира царшинна гондІа. Массо а лерг диллина, сема бІаьрг кхерстон велира цкъа Іаржлуш, юха серла-

юьйлуш лаьмнийн кортошца дIаьохучу дорцан тул-гIешка. Дукха ца Iеш цхьа кол уьстагIий девлира гучу. Походан командин некъ а хадош, тIехлилхира уьш. — ЦхьаI-м ду хIара! — цецвелира Салман. — Берзалой ю те царна тIаьхьа евла?

— Чехкачу мохо жах а хадийна тиладелла доьлху. Цхьана кIаг чу нислахь дорцо хIаллакдийр ду-кх уьш. Совцаде вай! — элира Хьамзата, Салманна хьалха а волуш.

Цхьана минотехь гатесна уьстагIашна хьалхалилхира кегийрхой. Уьш юхадерзийна бовлуш, царна тIаьххье кхин жIуга а елира уьстагIийн гучу. Уьш а совцийра кегийрхоша.

Дукха хан ялале царна тIекхиира ерриг юьхь-бIаьргаш шайша а юьзна, уьстагIашна тIаьхьа хилла Iу.

Царна тIаьхьаидда са а хаьдда, мохь биттина йиш а хаьлла, гIелвелла вара иза. Цо дийцира кегийрхошна шена хилларг:

— Iуьйранна екхна йолуш, дажон маьлхан баса даьхнера аса хIорш. Делкьал тIаьххьа мох, дарц а даьлла, цамоьттинарг хили-кх. Со хIорш ферме дига гIертара, ткъа кхара, моха дуьхьал а дирзина, аьлларг ца дора суна. ХIинца аш гIо ца дахь, дарцо дойур ду-кх сан хIорш. ХIокху къематехула стенга да-ха девлла шу?

— Тхо ца девза хьуна, Гуьрса? — аьлла, Iуьнна тIеволавелира Хьамзат.

— Ой, Хьамзат, хьо вац хIара? — цецвелира Гуьрса.

— Ву дера-кх! Соьца берш а бу вайн колхозера. Шу долчу догIуш дара тхо-м. ХIинца, хьо хьалха а валий, некъ а гойтуш дIаволало. Оха уьстагIий тIаьхьадалор ду хьуна, — элира Хьамзата Гуьрсега.

Накъостий резахилира Хьамзата аьллачунна.

— Шу тӀе ца Ӏотделлехъ ас хӀун дийр дара кхар-на! Ма гӀуллакх до аш суна. Соьга-м догдиллийтинера шуна кхара. Билггал дойур дара сан хӀорш, тховса тӀаьхъадиснехъ, тӀе со суо дийна вуьсий а ца хаӀара. Жоьланаш-м гена яц тхан! Дубло хӀета!—аьлла, хьалхавелира Гуьрса.

Кхин некъан хьовзам ца хуьлуш, маьркӀажан бо-да кьовлалуш, жоьланашка кхечира уьш. Жа шен жоьли чу а дерзийна, Гуьрсица Ӏуйн хӀусамашка баьхкира кегийрхой.

Цхьаболу Ӏуй хӀинца а Гуьрса лаха бахана цӀа берзаза хилира. Уьш а дукха ца хьелуш цӀа баьхкира кхеран лорах. Хьешашна дика кхача а хӀоттийна, са а даӀийтина, цхьана хӀусаме гулбелира колхозан жалелорхой а, церап доьзалш а. Массарна а лаӀара керлачуьнга ладогӀа а, самукъадаккха а.

Дикка хеттарш а, къамелаш а хиллачул тӀаьхъа Салмана хаам бира: «ХӀинца нохчийн а, гӀалгӀайн а, иштта кхечу къамнийн а эшарш а локхуш, хелхарш

деш, концерт хЮоттайо шуна хъешаша!»

ЧЮога синкъераме дIаяхара концерт.

Иуша а ца дитира шайна тIехъ хъешийн декхар. Дахнилелорхошлахъ хиллера дика хелхабевриш а, пондарчаш а, иллиалархой а...

Арахъ хIинца а хъобкхуш дара дарций, моххий. Чохьболчара тергал а ца дора уш. Буйса юккье йовдуш бен ца буйхира синкъерам дIа.

ШолгIа де декхна а, хаза а деара. «Горга ирзо» гондIа нилха, кегий акхарой юккье лечкъаш хъуьнан кондарш а йолуш, талла бегIийлечу меттехъ хиллера. ХIор куллах бохург санна, карайора кхузахъ акха котамаш а, пхъагалш а.

Цхъана хенахъ толлуш лелла хиллера Гуьрси а. Кегийрхошца эр ма гиннехъ, деза гIуллакх карладелира цунна.

— КІєнтій, эр дац шуьца? — цецваьлла хаттар дира цо Хьамзате. — Даьдаларг яІ, ма гІуллакх хир дара вай талла дахча! — тІе а тухуш.

— Мегар ду иза-м! — элира, дика са а даьІна, резаболчу кегийрхоша.

Гуьрса хьалха а ваьлла, цхьана хотешла охьабевлира уьш. Цунна йистехь саца а сецна, Гуьрсис хьехар дира, мила мичхьа дІахІотта веза, хьан хІун дан деза, дуьйцуш.

Таллар дІадоладелира.

Кегийрхой хоти чохь бекъа а белла, вовшашца кьийсалуш маьхьарий детта бевлира, кІел хаан ваханчу Гуьрсиний, Салманний тІе экха къехкош.

Царшинна гена воццуш Барзица кІел Хьамзат а хиира. Хоти чуьра, дагахь а ца хилла, ши цхьогал иккхира ара. Салманна юххехула чекхдолуш доллура и шиъ. ХьалхадогІучу тоьллачу цхьогална топ хьажийра Салмана. ГІехь боларна лагІделира иза, делахь а охьа ца дужуш, таллархочун топ кхин ялале коьллаш юкъа дирзира иза. Хьамзата хьем ца беш Барзацийцира цунна тІаьхьа. Мекарниг гена ца далийтира эро. Хьакхийна, лерга юххера лаьцна, сацийра цо цхьогал. ШолгІаниг Гуьрсин тоьпан Іалашоно а ца далийтира гена...

Цуьнан чІогІа самукъадаьллера шайн хиллачу аьттонах. «Иштта хуьлу дика таллархой вовшахкхетча. Вай кхин а гойтур ду тахана ваьшкара хьуьнарш!» — бохуш, дозаллаш дора цо кегийчу таллархошна хьалха.

Гуьрсин казахетарх воккхавеш, Хьамзата хаттар дира цуьнга:

— Ткъа, вайн эр муха хета хьуна, воккха стаг?

— Дика хета. И доцург хІара гаур схьалаца ларор а дацара. Тоьпо башха хІума дина а ца хилла

кхунна. Дика кІант, эр иштта дика Іамийна, хьо а ву! Зен ца дов доггах хьегна кѣа а. Хаалаш и, бераш!..

6

Талла лелачохь дацара Хѣамзатан гІуллакх. Дешаран шо чекхдолуш лаьттара. «КІирандийнахь мукъана а вагІахъара хьо», — олий, хьовзавора иза накъосташа.

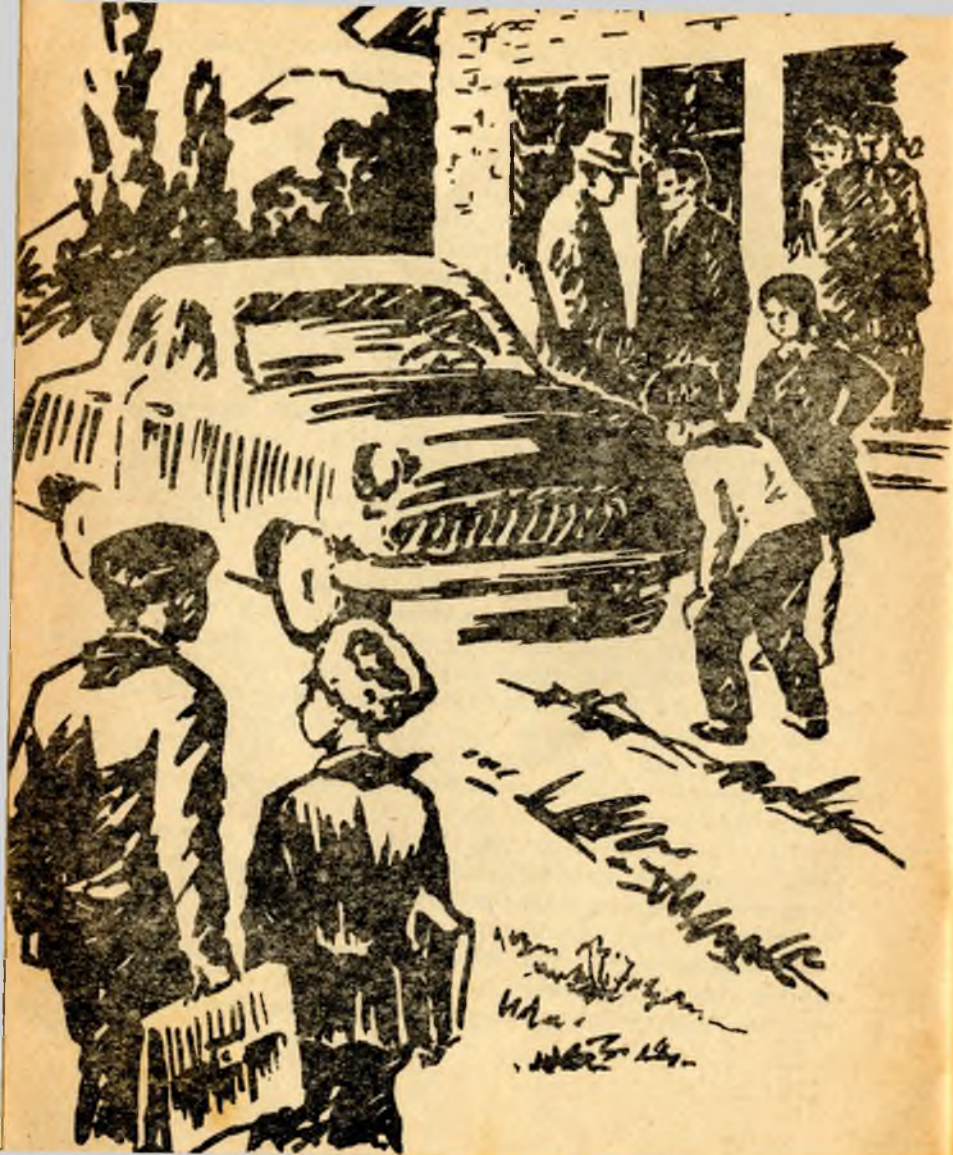
— ХІан-хІа! Дош хир дац цунах! Барза дерстина, талла догдогІучохь дац иза хІинца. Гурахь цаІ дийр ду вай! — тІе ца товра кІант.

Дуьззинчу дешаран шарахь Іамийнарг карладоккхуш, мукъа вацара Хѣамзат. Цхьа а тема яцара программаш тІехь иза ца кхеташ. Массо а четвертехь дика хууш чекхваьллера хІара. Делахь а, экзаменашна дагахьбаллам ца хирриг кечвала лаъара дешархочунна.

Тахана а, хІинцалц санна, хьалххе школе ваха аравелира иза. Ша карладаьккхинарг школан гайтаман пособиш тІехь чІагІдеш Іедал дара цуьнан денна.

Къегана малх а хьаьжна, самукъане яра бІаьстенан Іуьйре. Де а дара декхна, хаза хир долуш. Цхьана минотана деган хьагам хилира Хѣамзатан шен хьомечу Хулхулон тогІешка бІаьргтоха: «Ма исбаьхьа хир ю уьш хІинца, сенъяла а йоьлла, бес-бесара зезагаш лепаш малхехь.

Школе боьрзучу некъа тІе иза кхочуш, хьалхашхула, боккхачу новкъа лагІьелла-а машина елира тІех, цкъа а цунна ца гина нах а тІехь. Коча тийсина турмалш а, фотоаппараташ а гира Хѣамзатана цаьргахь. Къоьзана-Іам тІе сакъера боьлхуш хила мега уьш, бохург дагадеанера цунна. Юха кІиранде гергахь дацаран ойла а йина, дІаволавелира школа йолчухъа.

ШолгІа урок чекх а яьлла, перемене араволуш, де-
журнис хаам бира Хьамзате: «Директора кхойкху
хьобга!»

«ХІун хилла те, стенна кхойкху те соьга?» — ша
шега а хьоттуш, гІехь воьхна-а неІарх пІелг а тоьх-
на, директоран кабинета чьохьа велира Хьамзат.

Хаза кечдинчу цІа чохь директор а, цуьнца кхин
цхьа хийра стаг а вара.

— ХІара ву-кх тхан Хьамзат! — элира дешархо-
чунна цавезаче директора.

Хьамзата, маршалла хоттуш, корта таІийра и вол-
чу агІор. «Цхьанхьахь суна ган-м гина, кхунах тера
къежъелла маж а йолуш, бІаьргех куьзганаш дохку
стаг! Мичахь дара иза? ХІан! Іуьйранна новкъахь!..»
Шена дуьхьалкхетта машина дагаеара Хьамзатана.

— Охьахаал, Хьамзат! Абдулхьамид лаьррана
Грознера дуьйна хьобца гІуллакх долуш веана, — эли-
ра директора.

Хьамзат, эхь хеташ, озавелла-а, шена юххерчу
гІанта охьалахвелира.

Хьешо шен кехатийх юьззина йолу папка схьа а
йиллина, цу чуьра цхьа кехаташ кера а эцна, Хьамза-
техьа а вирзина, кІеда-мерза хаттар дира:

— Ахь даийтарий тхьобга экъан тІера схьаэцна йо-
за дохьуш кехат?»

— Даийтира! — элира Хьамзата, ладьгІна-а.
«Хан тоьхна гола» дага а еана.

— Оха институтехь таллам беш ду и йоза. Мак-
шерипан дийцарца доза доллуш, цхьана адамашна
кхерам туьйсусх яздина а ду цуьнан цхьадолу дешнаш.
Схьахетарехь, нохчийн ширачу тайпанашха наха яз-
дина куц хІуьтту иза. Ткъа цуьнан яздар Гуьржийн
меттан йозанца ду. Иза чІогІа мехала керла хІума ду
историкашна. Цо гойту вайн къоман кхолладар ге-
нахула леа дезаш цахилар, вай Іаьрбашха схьадевл-

ла бохург моллана шайна лууш даржийна хетало. Оцу йозанан таллам кхачо йоллуш чекхбаккха оышуш долчунна тІаьхьахьархьама, и экъа ган Іала-шо йолуш даьхкина тхо. Тхобца цига ванза вер вац хьо.

— Урокашна хІун дан деза ас? — аьлла, дика шовкъ йоцу-уш, жоп делира Хьамзата.

— Тахана юкъахьурсурш-м кІезиг урокаш яра хьан. Ткъа кхана хьо хьала а, охьа а шкоলেখь хир ву! — шайца вар тІедожийра Хьамзатана тІалитІарчу хьешо.

— ВогІур ву-кх тІаккха! ЦаІ санна тоьлла дешар-хо а, башха комсомолец а ву Хьамзат! — аьлла, цига вахан кІант везийла хоуьйтуш, вистхилира дирек-тор а.

Классехь йоккха тІовгІа елира, Хьамзата ша тІил-манан нах эцна «Хан тоьхначу гоьл тІе» воьду аьл-ча. Хьанна луур дацара оцу тайпанчу хьешашна тІул-лакх дан...

Де тІеххьа дохделлера, лома юххе а кхаьчна, уьш машинара охьабуьссуш.

— Хьуьлларчу гоьлах ю-кх и экъа! Хала-м ду цунна тІе кхача! — элира Хьамзата хьешашка.

Кхочур дара вай цунна тІе-м! — аьлла, дешархо-чунна жоп а луш, бІаьргех дохку куьзганаш а тоди-на, ломах хьала бІаьрг туьйхира Абдулхьамида.

Ирхоне кхаьчча, Хьамзат хьалхавелира. Сих-сиха юха а хьожуш, хьешашна ког соцу болу киртиг а гой-туш, хьалэхара кІант. Цунна гечо девзаш хиларна, хьем-хьовзам ца хуьлуш гоьле дІакхечира уьш.

— ХІара ю-кх и экъа! — аьлла, тасавелла цунна тІе а ваьлла, корсам тІера охьа а тесна, йоза гучудаьк-кхира Хьамзата. — Хьуьлла хІинцца тІа далатохаделла лекха поп гой шуна? Иза дуьххьара талла тІемаш, Барзас эkkхийна саллар тІе даьккхина поп бу шуна.

— Хьенан ду и Барза? — цецваьлла-а, хаттар дира Абдулхьамида дешархочуьнга.

Хьамзат цкъа эхь хетта цийвелира, юккъехула ша Барза хьахадарна, юха а вистхилира:

— Сан дара иза-м. Хинца дика толлуш эр хилла цунах. Ас вай цѝа кхаьчча, лаахь, гойтур ду шуна иза-м.

— Мегар ду! Мегар ду! — элира Абдулхьамида, шена гондѝашха бѝаьрг а кхарстош.

— Цхьана хенахь чарташна тѝулгаш дохуш меттиг хилла куц ду хѝара, — аьлла, куьг хьажийра цо лекха а, лоха а басешца Юхкучу экъанийн терхешка.

— Стенах хаьа хьуна? — аьлла, хаттар дира цуьнга шина накъосто.

— Хѝокху терхешка хьаьжча хаьа-кх. Цхьатерра, шера хир яра базе, маьѝ-маьѝнера экъанаш кхузара яьхна ца хилча, схьахетарехь.

— Кесталха яьхна аьлла хетий хьуна уьш?

— Ца хета! Хѝара истанг хилла лаьтта корсам ца го шуьшинна?

— Цу тѝехь бакълоь хьо, — элира, корсаме а хьаьжна, хьешех цхьаммо.

— Хинца суна гѝо дел шиммо а, экъан тѝе волуш. Тѝаьххье хьала шаьшшиь вала, бегѝийла йол-йолчуьра, ас санна, экъа а лоцуш.

Синтем боцу Илманча санна, лерана таллам бан вуьйлира Абдулхьамид экъанан. Цхьа а сиз ца дуьтура цо накъосташна ца гойтуш. Шера, олла а елла лаьттачу экъанна тѝехь шаршарна кхерам боллушехь; цхьанхьа волуш, вукхузхьа волуш, юх-юха хьежара иза куьзганчухула йозанан элпашка а, хьаьркашка а.

Хьамзате а елира Абдулхьамида турпал, меттигашка бѝаьргтоха.

Евза меттигаш, дуьххьара гуш санна, хазахеташ хьежара иза турмала. Хьалха схьаеана гуш яра, лайн

чопа санна, стоымийн дитташа заза а даьккхина лаьтта хьоме юрт. Кхин а яра цунна гондла ярташ. Юрта-на гондлашха хинцца сенелла йогучу араьх дежаш даьхний а гора. Хьалакхоьссина куй лаьтта бужур ба-цара церан дукхалла...

«Ма хьал долуш ду тхо, ма хьал долуш ю сан колхоз», — бохуш, куралла лелхара Хьамзатан даг чу, цаьрга хьожуш лаьттачохь. Иштта ойлане вахана иза воллуш, Абдулхьамида шен це йоккхуш хезира цунна.

— Охьадиссий вай, Хьамзат?

— Девлин вай?

— Девли! Эрна даьхкина а ца хилла. Экъа языйна терахь а, иштта кхин билгалонаш а евли гучу. Цара къастор ю хьан юрт кхоллаелла зама а...

Буйса Хьамзатаьргахь яьккхира хьешаша. Йоккхаеш, шен ма хуьллу дика кхаба гертара Маржан шен кентан доттагий.

Барза а гира царна. Зенах а даьлла, шен дена тьекхача герташ, чукхиссалора иза...

Иуьйранна Макшерипах кхета дийзира хьешийн. «Хан тоьхначу гоьлах» лаьцна цуьнга дан дезаш цхьацца хеттарш хиттинера.

Абдулхьамида, ненаца къамел деш, тлаьхьа а сецна, элира:

— Дика кIант кхиййна ахь, Маржан. ЧIогIа хазакхета тхуна Хьамзат доллучух кхета, кхиа герташ хилар. Ша иштта хилар бахьанехь, вайн къоман истори хаарна, чIогIа гIо хир долуш гIуллакх дина цо и екъа юйла тхьогга хайитина... Муьлха дешар ду Хьамзата бархI класс чекхьяьккхича деша дагальцуш?

— Бежнийн лоьран деша р ду-кх! Бежнийн лор хилаза ийр вац ша боху-кх Хьамзата! Колхозан правленис а бина иза цкьачунна зооветтехникуме деша вахийта сацам.

— Дика историк-ам хир вара цунах...

Мах 10 кеп.

САЙД-АХМАД ГАЦАЕВ

В ДОЛИНАХ ХУЛХУЛАУ

**для детей среднего школьного возраста
на чеченском языке.**

Редактор М. М. Мусаев. Художник А. Н. Поздняков. Худож. редактор М. Б. Магомаев. Техн. редактор А. Н. Поздняков. Корректор А. У. Сардалова. Сдано в набор 25.IV 1973 г. Подписано к печати 29.X 1973 г. Бумага типографская № 2. Формат 70х108 1/32. Объем 1,4(1,9) п. л. Уч.-изд. л. 2,6. СФ00802. Тираж 5000. Чечено-Ингушское книжное издательство Управления по делам издательства, полиграфии и книжной торговли Совета Министров Чечено-Ингушской АССР. Грозный, 21, улица Ленина, 14. Заказ № 1044. Типография имени И. Н. Заболотного